

ШЕСТО ПОГЛАВЉЕ

Сећање на рат

Ово поглавље нуди нешто другачији поглед на ратне догађаје; та перспектива подразумева извесну дистанцу. Она је неминовна, јер нас од тих догађаја дели време које је у међувремену протекло. Мемоари, успомене и интервјуи о њима појављују се много касније него што су се сами догађаји одиграли. Разлог за то је проток времена и дистанца која настаје кад се мемоари, успомене и интервјуи презентирају много касније него што су се одиграли сами догађаји. После одређеног времена, учесници догађаја могу да виде своја искуства у другачијој светлости, или из другог угла. Занимљиво је посматрати смер промене нараторове перспективе и покушати наћи разлоге за њу (намерно преобликовање историје и своје улоге у њој, промене узроковане променом нараторовог политичког става и његових погледа на живот, изгледало сећање, утицаји других итд.).

Други вид дистанце на који се наилази у изворима који следе је дистанца документарне презентације, тј. стварних, истинских догађаја. Та дистанца најјасније се види у књижевним делима. Међу њима можемо да нађемо широк спектар различитости, од оних приметно идеолошки обојених и неубедљивих, беживотних, црно-белих, до оних у којима се узајамно допуњавају реалистичка презентација и висока уметничка вредност стварајући заокружену целину. Неки примери из овог спектра могу се наћи у изворима који следе.

VI-1. Интервју са Јожетом Пожаром (рођеним 1932. у Словенији), сирочетом Другог светског рата

Сећам се да је рат био ноћна мора, која је на несрећу била стварна. Али, све моје успомене замагљене су чињеницом да је једнога дана италијански војник одвео мог оца и стрељао га као таоца у Подпечу, заједно са још пет других сељана из Бреста. Моје успомене на младост су мучне. Мој живот је у то време био врло тежак. Ја, моје сестре Милка и Марија, мој брат Марин, мој отац Јоже и моја мајка Иванка живели смо на малом имању. Издржавали смо се радом на имању. Наш живот био је сличан животу других породица у селу Брест и у околини.

Све се променило, или можда је боље рећи сломило, кад је мој отац одведен и стрељан. Ствари су се још погоршале кад је мајка 1944. одведена у немачки концентрациони логор. У то време имао сам дванаест

година и почео сам да бринем о кући и породици. Касније се моја тетка Алозија Груден из Љубљане побринула за моје сестре Милку и Марију и мог брата Марина, а наши суседи бринули су о мени. Остао сам са њима до 1945, кад се мајка вратила из концентрационог логора... Живот се наставио. Сви смо се некако снашли, али би сигурно било боље да је мој отац био с нама кад нам је био највише потребан... И данас се узбудим док стојим на гробу мога оца у Томишељу и размишљам о његовој смрти у време кад нам је толико био потребан. [Брест, април 2003.]

„Ilegalčki borec“, Љубљана 2003.

? Како би описао успомене Јожета Пожара? Сети се великог броја цивила који су настрадали у Другом светском рату и покушај да замислиш колико је прича налик на његову...

VI-2. Извод из полубиографског романа Фикрета Демирага

Датум је био 28. април 1941. Заробљени смо током првог месеца доласка у Грчку и током једанаестог месеца откако смо се придружили покрету. Било је тешко веровати да више од половине нас никада није опалило ни метка током читаве своје војничке каријере. Разлог за то је у великој мери што је већина Кипрана служила у резерви.

Кад смо стигли до друма, приметили смо омањег немачког војника. Био је то први немачки војник кога сам икад видео. Изгледао је уморан и сит свега. Ништа у изгледу овог нацистичког војника није сугерисало да је посебан или супериоран! Једина ствар по којој се разликовао била је машинка у његовим рукама, која је била окренута у правцу хиљада ратних заробљеника који су се спуштали с планина.

„Report“ бр. 46, стр. 14

У време рата Кипар је био колонија Британске круне. Многи кипарски Грци и Турци придружили су се Кипарској регименти и борили се против нацистичке Немачке. Многи од њих су заробљени и провели су неко време у немачким логорима за ратне заробљенике.

Због чега је Билал Денизал био збуњен? Како он описује немачког војника? Он је изненађен што војник не изгледа ни „посебан ни супериоран“. Зашто је очекивао да изгледа тако?

VI-3. Бугарски партизански командант Денчо Знеполски о преиначавању историје покрета отпора у годинама после Другог светског рата

Дубоко сам убеђен да историја не може да се пише по наредби, неколико деценија

касније. Она је створена током герилских борби, али постало је уобичајено да неки људи манипулишу чињеницама и прилагођавају их својим властитим амбицијама... И тако, кад смо допали затвора 1951–1954. многи људи захваћени епидемијом „слабљења меморије“ почели су да изврћу историјску истину и да продукују измишљене доказе како би њихова прошлост одговарала њиховом садашњем положају у Партији и државној хијерархији. Као да је било обавезно да изјаве како су били велики команданти за време оружаних борби против фашизма, не би ли њихове биографије звучале престижније! Неки од њих заиста су имали довољно револуционарног искуства и није им било потребно да претерују у приказима свог живота пре 9. септембра, али ... и то је за људе!

Znepolski, стр. 316

Ко су људи који преиначују историју? Зашто они то чине?

► Сл. 58. Фреско-композиција Борка Лазеског

Ова фреско-композиција представља народнослободилачку и антифашистичку борбу македонског народа за време Другог светског рата (1941–1945).

► **Сл. 59. Сцена из филма *Ужичка република***

Југословенска кинотека, Београд

🔑 Овај филм снимио је београдски режисер Жика Митровић 1974. године. *Ужичка република* је парадигма последње фазе улепшане и романтизоване интерпретације какву дају „партизански филмови“.

VI-4. Генерал Ктин Санатеску о контрасту између „јавне“ информације и реалности на фронту (извод из његовог дневника)

Петнаести децембар 1942. Данас је ред за читање новина од 23. и 24. новембра [1942]. Хроничар *Universul*-а каже: „У сектору доњег Дона, румунске и немачке трупе које су неколико дана биле ангажоване у ужасним дефанзивним биткама одбиле су неколико пута поновљени напад непријатеља и сломиле коњички пук који је успео да се пробије до својих положаја, али који није могао да избегне да буде опкољен.“ Нема лаконскије формулације. Ако

је коњички пук био заиста уништен, то значи отприлике дванаестину целокупне руске коњице која се борила на том фронту, јер су постојале три коњичке дивизије. Господине хроничару, дозволите да вам кажем каква је била ситуација у то време: румунске дивизије 5, 6, 13, 15. и део 14. дивизије потпуно су опкољене. Једанаести немачки корпус и 1. румунска коњичка дивизија, принуђени да пређу на источну страну Дона, и 48. немачки оклопни корпус били су суочени с немогућношћу деловања, што је навело генерала Хајма – званог мали Ромел – да преузме команду. Непријатељ је стигао на Цир у Источној Обливскајој, пресецајући пругу која је снабдевала трупе у Стаљинграду. Као што, без сумње, можете видети, господине хроничару, пропаст... Видим, господине хроничару, да ви само копирате лажљиве немачке коминикее, којима додајете неколико празних речи да бисте напунили две колумне новина; ето, за то сте ви плаћени. Сада схватам да никада није написано толико неистина као у званичним ратним коминикеима...

Sănătescu, стр. 87–88

❓ Коментариши разлику између перспективе војника и оне коју износи штампа. Зашто је штампа извртала реалност? Да ли је то извртање оправдано?

► **Сл. 60. Ђорђе Андрејевић Кун (1904–1964), *Стрељање*, 1943.**

Југословенска графика 1900–1950. Каталог изложбе, Београд, децембар 1977–фебруар 1978, Београд, 1977, каталог бр. 12

VI-5. Анђелка Мартић у својој краткој причи *Сусрет* описује како дечак тражи свог оца партизана

Окренувши леђа згаришту, брзим се ко-
раком упутио према шуми, у којој је зами-
рала удаљена пуцњава.

Спаљено село остало је у низини. Дјечак
се више ниједном није окренуо да га погле-
да. У њему су остали његови најмилији да
их никада више не види, да никада више
не чује њихове ријечи...

Шума га је окружила шумором свога лишћа
и плашљивим цвркутом птица, које се
чудно стапало са све слабијом пуцњавом.
Та пуцњава бијаше његов циљ. Тамо се бо-
ре партизани и међу њима његов отац, кога
сад јединог има на овоме свијету. Хоће ли
га наћи? Мора, мора, мора га наћи! А онда
ће остати с њим, отац ће му дати пушку и
он ће освећивати село у долини и спаљену
кућицу у плодном воћњаку. [...]

Борба се утишала. Зачује се мрмор гласо-
ва. Партизани нису били далеко. Дјечак
осјети како му узбуђено удара срце у
топлом очекивању сусрета с оцем...

Часак потом стајао је погнуте главе над
мртвим партизаном, кога су управо доније-
ли из борбе. Низ лице су му текле крупне
сузе, а мршава му рамена потресао грче-
вит плач. Око њега су шутке стајали дру-
гови. Нитко га није тјешио, нитко му није
говорио умирујуће ријечи. А шта би и корис-
тило. Његову бол ништа не може смањити!
Одједном, одлучно одмахне главом, муса-
вим рукавом обрише сузе, а онда се пригне
к оцу. Из његове крупне мртве шаке сла-
башним ручицама извуче пушку, забаци је
на раме и тешка се корака упути према че-
ти којој је до час прије стајао на челу његов
отац.

Нитко није имао снаге да га заустави.

Мартић, 118–120

 Партизанска књижевност за децу би-
ла је посебан књижевни жанр у по-
слератној комунистичкој Југославији. Један
од најистакнутијих њених представника
била је Анђелка Мартић.

 Да ли мислиш да су се догађаји као
што је овај заиста десили – дете изгу-
би родитеље – придружи се партизанима
и постане борац? Да ли у екстремним
ситуацијама деца смеју да постану војни-
ци? Није суштинско питање да ли је то по-
жељно, али ако може да буде дозвољено
– да ли су акције партизанског командира
који је такве ствари дозволио разумљи-
ве? Да ли је прича Анђелке Мартић идеал-
изована? Објасни свој став. Упореди овај
извод са текстом III-2 и сликом 22.

VI-6. *Бегунац* – песма Јаковоса Камба- нелиса

БЕГУНАЦ из *Маутхаузена* од Јаковоса
Камбанелиса

*Јанос Бер са севера
Не може да поднесе ограде
Он стеже срце, бежи
И трчи до села у долини.*

*Дај ми мало хлеба, госпођо,
И одећу да се преобучем
Преда мном је дуг пут
Морам да летим преко језера.*

*Куд год да оде, где год да стане,
Он сеје страх
И глас, тајни глас
„Сакријте се, сакријте се од бегунца.“*

*Ја нисам убица, хришћани,
Ни животиња која ће вас појести
Ја сам побегао из затвора
Да бих отишао кући.*

*О, каква страшна пошаст
У старој земљи Бертолта Брехта
Јанос је предат SS-у
И одведен је на стрељање.*

 Маутхаузен је циклус песама који је компоновао Микис Теодоракис, међународно признат као музички геније и као највећи живи грчки композитор. Аутор стихова је Јаковос Камбанелис. Композиција је настала 1965. и снимљена је 1966. Јаковос Камбанелис рођен је 1922. и сматра се једним од родоначелника послератне грчке драме. Он и његов пријатељ ухваћени су и послати у Маутхаузен, где је он провео две и по године. Према Камбанелису, Јанос Бер био је Пољак који је, пошто је ухваћен у бекству, јавно стрељан.

 Како се осећао бегунац? Зашто нико није хтео да му помогне?

VI-7. Ивлин Во описује партизански напад (из последњег дела његове ратне трилогије *Sword of Honour*)

Конвој је кренуо кроз предео рустичне лепоте, као кроз акварел из претходног столећа. Ђердани блиставих паприка висили су са стреха. Жене које су радиле у пољу понекад би махнуле у поздрав, понекад би сакриле лице. Није било видљиве разлике између „ослобођене“ територије и оне која је стењала под страним угњетавањем. [...] За мање од сата угледали су караулу. Одабрано је место удаљено око петсто јарди. Било је добро сакривено лишћем, и посматрачи су ту могли удобно и безбедно да сачекају развој догађаја. [...]

У пола девет испод њих се зачула пушчана паљба. Партизански генерал деловао је узнемирено. [...] Партизански курир послат је доле да види шта се догађа. Ватра је престала пре него што се вратио. Кад је рапортирао, преводилац је рекао генералу Шпицу: „Није ништа, била је грешка.“

„Оде нам изненађење.“

Де Суза, који је чуо и разумео куриров извештај, рекао је Гају (*alter ego Ivлина Voa*): „То је била друга бригада, стигла је изненада. Ови су прво мислили да је непријатељ, па су запуцали. Нико није погођен, али као

што је рекао наш другар, оде нам изненађење.“

Више није било мира у долини. Наредних четврт сата чули су се повремени пуцњи, спорадични, чинило се, неки са заслона карауле, неки из околне заштите; онда, тачно у десет, баш кад се минутна казалька на савршеном сату генерала Шпица поклопила с бројем, на плавом небу су се уз урлик појавила два авиона (*британска ваздушна подршка*). Обрушили су се један за другим. Први је симултано испалио две ракете, које су промашиле циљ и експлодирале у шуми иза њега, где је сада био груписан део снага које су нападале. Други је пуцао прецизније. Али, његове ракете пале су на зидну конструкцију, подижући у ваздух гомилу шута. Затим су авиони узлетели и начинили неколико кругова. Гај, који се сећао бомбардера-обрушивача који су на Криту неуморно прогонили и тукли трупе на терену, чекао је да се врате. Али они су се уместо тога изгубили са видика и нису се више ни чули. Авијатичар, који је послат да их отпрати стајао је у близини. „Сјајно урађено“, рекао је, „у право време, право у мету.“

„И то је све?“, питао је Гај.

„То је све. Сад војници (*партизани*) могу да ураде свој део.“

Али партизани нису урадили ништа.

„Изгледа“, објаснио је преводилац генералу Шпицу, „да напад мора да буде одложен. Немачка оклопна колона је упозорена и кренула је овамо.“

„Шта ће да ураде ваши људи?“

„Распршиће се пре него што стигне немачка оклопна колона. То је тајна наших великих и многобројних победа.“

Waugh, стр. 288–291

 Ивлин Во је учествовао у рату на територији Хрватске (Топуско, Вис) као члан Британске војне мисије код партизана. Задатак Мисије био је да осмотри ситуацију и обавести савезнике ко се заправо бори против Немаца у Југославији (партизани или четници).

❓ У који бисмо жанр, осим у ратну прозу, могли да уврстимо Воов опис (хумор, фарса, акција, комедија акције...)? Какав се однос између писца и партизана може открити у тексту? Је ли овај фрагмент у потпуности измишљен или је заснован на истинитим догађајима? Упореди га са текстом II–24.

► Сл. 61 и Сл. 62. Два плаката из грчких филмова о Другом светском рату

Προδοσία (Издаја), 1964.

„Soldatos“, том. 1, стр. 147

VI–8. Извод из првог романа Добрице Ћосића *Далеко је сунце*

Да састанак буде необичан, сплеле су се све околности. Време је стало на поноћ. Међава завија као да саму смрт кољу. Одред опкољен, људи гладни, малаксали, зима и страх стружу по искиданом сну. Комесар их буди и зове у штапску колибу. Она је пуна дима. Партијци се згужвали један преко другог, цвокоћу од зиме, а спављиви мрмљају протесте због састанка у ово време. Наслањајући се један на другог,

► *Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση; (Шта си ти радио у рату, Танасисе?)*, 1971.

„Soldatos“, том. 2, стр. 4

неки су одмах почели да дремају, не чекајући да саслушају ни дневни ред.

Павле рече:

– На дневном реду је, другови, само једна тачка: шта да се ради у овој ситуацији? Ми се у штабу не слажемо. Имамо посебна мишљења и изгледа да нико није спреман да одустане од свог мишљења. Ево у чему је ствар...

Павле говори, а Вуксан мисли: „Како могу да се не слажу, а руководиоци су и стари комунисти. Значи, неко је од њих опортуниста... А ко је?... Па наравно, Уча

има право: ми смо на Јастрепцу⁷¹ господари. Зашто да бежиш из своје базе... Па овај Гвозден је луд. Што ти је ситносопственичка душа. Чим има приватну својину, несигуран је за револуцију. Спавај, једи и чекај да Немци оду. Шта је њему? Он је одан човек... Чудо! [...] Куд ћеш у Мораву⁷² и Копаник,⁷³ кад тамо не можеш да макнеш од четника.⁷⁴ Народ је заведен против нас. Бар да је лето, па можеш и по кукурузима. Избегавање борбе...“

[...] Док је Павле говорио, Гвозден и још неколицина упадали су у реч, па је Павле више пута морао енергично да их опомиње.

„... Ово више не личи на партијски састанак. Ово је свађа. Треба их све покажњавати и изабрати новог руководиоца. Разбијају јединство ћелије. Разбиће и одред. Шта је њима? Паникирали се. Није ово певачко друштво!“

[...] „Павле је потпуно у праву! Оставите те измишљотине о терену. Наш је терен свуда где има окупатора. [...]

– Ако ми напустимо Јастребац, политички ћемо потпуно да изгубимо овај терен. Народ ће да се разочара у нас. Дражинци⁷⁵ ће да створе организацију и поклаће нас све...

[...] – Кад пођох у партизане – продужи Ђурђе – каже ти мени онај крезуби Вуксан: 'Руси ће да пусте падобранце, сваке ноћи их очекујемо. Рат је готов за месец дана.' Неколико ноћи се припремасмо да палимо ватре кад се појаве совјетски авиони. Прође лето, паде слана, за сланом иње, па снег нароља до појаса, а Хитлер њушка око Москве. 'Шта би ово' – питам ја. – На пролеће ће – каже – да се сврши. –

Добро – велим – да чекам Ђурђевдан, а оно ево и други снег газим као мечка по Јастрепцу.

[...] Вук се искашља, намршти и подрхтавајућим гласом проговори:

– Војни суд је друга Гвоздена осудио на смрт...

Неко јекну у строју; неколицина дубоко уздахнуше. Вук застаде као да очекује да неко нешто каже, па настави:

– ... јер је овај, у најтежим моментима наше борбе, покушавао да изазове побуну у одреду и тиме, овај, извршио најтежу издају! Постао је издајник!... То смо ми одлучили!... Једногласно! [...] Само се Гвозден на то јаче тргао, цибнуо, окренуо главу, погледао Вука – и занемео. [...] – Доста!... Не брукај ме више! – Гвозденов глас цикну као сломљена сабља. Коракну два корака напред, усправи се, љутито и пркосно подиже главу, ошину погледом по строју и затегнутим треперавим гласом тише рече:

– ... Ви сад немате времена да расправљате о правди. Вама се жури. Немојте због мене да губите време. [...] Ево други, ко нема добар капут, нека узме моју гуњу – раскопча се широким покретом и баци гуњ пред строј.“

Ђосић, стр. 24, 25, 42, 144

Први роман Добрице Ђосића (1921 –), писца и политичара, *Далеко је сунце*, објављен 1954, представљао је новину у књижевности о „народноослободилачком рату и револуцији“ у време када се појавио. Његови јунаци, припадници партизанске јединице која настоји да се пробије из непријатељског обруча, нису „хероји без мане и страха“, него људи са својим сумњама, страховима, па чак и идеолошким колебањима.

⁷¹ Планина у централној Србији.

⁷² Река у централној Србији.

⁷³ Планина у јужној Србији.

⁷⁴ Колоквијално име за припаднике колаборационистичког, ројалистичког и националистичког покрета „Југословенска војска у отаџбини“, која је била главни домаћи политички и војни непријатељ партизанског покрета којим је руководила Комунистичка партија.

⁷⁵ По генералу Драгољубу – Дражи Михаиловићу, вођи „четничког“ покрета.

❓ Како је писац описао односе између партизана у овој чети? Мислиш ли да је то реалистичан опис? Објасни свој став.

► Сл. 63. Слика Гури Мадидија, која показује партизански напад на немачку војну јединицу

Епопеја е Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare е Popullit Shqiptar, 1939–1944.

► Сл. 64. Слика Фатоса Хаџиуа, која показује епизоду са бојног поља у Другом светском рату

Епопеја е Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare е Popullit Shqiptar, 1939–1944.

❓ Да ли ти ове две слике изгледају реалистично? Објасни свој став.

VI–9. Текст из књиге *Delirul* од Марина Преде, објављене 1975, описује догађај из перспективе војника. Приметна је реалистичност описа, у којем се идеализам сукобљава са трагичном реалношћу рата

У четири сата чета је, заједно са командантом, отпочела напад. Стефан им се придружио. Дахтао је. „О, боже,“ помислио је изненада, „можда ћу сад умрети“ и та мисао била је толико нова и неочекивана да га је изненадила и уплашила. Како ли то изгледа, не постојати више? И несвесно, не разумевајући, видео је како испред њега, овамо и онамо, војници падају, неки као посечени, неки бацајући се сами на земљу и узалуд тражећи заклон на равној површини низине. Инстинктивно се и сам бацио на земљу и тек тада је схватио да однекуд испред њега долази разорна и непрестана ватра. И капетан се испружио по земљи неколико корака од њега. Пуцњава стаде. „Јуриш!“, зачу га Стефан како виче, „Напред!“

И капетан скочи и појури. Чета, развијена у стрелце, понови напад, али изненада непријатељске машинке почеше наново силовито да штекћу и војници се још једном бацише на тле.

„Јуриш!“, повика капетан кад је ватра стала.

Али нико више није слушао наредбу. Пенетни се од беса, капетан поче дивље да псује и прети. Узалуд... Капетан још једном викну:

„Чета, напред!“

И подиже се, и појури напред дајући пример војницима. Они потрчаше за њим, али још једном доспеше под митраљеску ватру непријатеља, а капетан доби шаку метака у стомак. Лежећи на земљи, војници зачуже његов самртни хротац и псовке упућене

болничарима, зато што неће да дођу по њега. Полако, као црви, војници почеше да се повлаче, остављајући на пољани половину својих другова, мртвих и рањених. Болничари су били на дужности, али нису били кадри да изнесу рањене из линије борбе јер их је било премного.

Pređa, стр. 394

❓ Да ли овај извештај даје херојску слику рата? Зашто војници нису послушали наредбу? Да ли их то чини издајницима? Да ли је човек увек у стању да контролише своје понашање у таквим ситуацијама? Коментариши сличност пишчеве перспективе и перспективе бораца. Узми за референцу сведочења Неагу Ђуваре и Виктора Будескуа.

► **Сл. 65. Сцена из комичног стрипа *Балкан експрес од Бранислава Кераца и Бранка Плавшића, на основу сценарија Гордана Михића***

„Стрипотека“

🔑 Стрип је адаптација филмова који су били веома популарни осамдесетих година. Ти филмови служили су се црним хумором како би описали ратна искуства групе младих ситних лопова, који су, борећи се да преживе, и против своје воље постали „специфични“ учесници покрета отпора. Овај сатирично-хумористични приступ жанру „партизанског вестерна“ какав је југословенска кинематографија створила као један од својих централних мотива током четрдесет година, представљао је новину. Он се може сматрати делом општег настојања да се идеолошки и политички „угланцана“ званична историја Другог светског рата, заједно са њеном уметничком интерпретацијом, која се дугом употребом излизала, подвргне „ревизији“.

VI-10. Изводи из романа *Дуван* Димитра Димова

Варвара није изгледала толико лоше – бар не лоше колико би се могло очекивати у опорим условима, у којима није било могуће водити рачуна ни о елементарним сопственим потребама. Али, сама је о свом изгледу мислила рђаво. „Мора бити да изгледам као вештица“, мислила је горко се сећајући да је у последњој бици изгубила чешаљ. Да, губиш стрпљење, потпуно си исцрпљена непрестаним њихањем између живота и смрти. Тај начин живота те је исцрпао, претворио те је у зловољну, спарушену жену баш сад кад се победа приближава, кад желиш да изгледаш свеже и привлачно, кад си почела да чезнеш за љубављу. Све си жртвовала за Партију, и испустила си радост живота. Партизански живот намеће човеку страховите напоре и тражи натчовечанско порицање властитог ја. Још увек се држиш, али само захваљујући свом разуму. Одатле и твој конфликт, твоја нервоза, твоја неспособност да прихватиш велики дуализам у људима и стварима, који подстиче њихов развој... [...] „Шта ћеш да радиш кад узмемо власт?“ „Шта год ми Партија нареди.“

А ја ћу да се лепо обучем... Прво што ћу урадити је да се окупам и обучем... Па нећу изгледати као бабускара! [...] Комунисти морају да воле живот. [...] Можеш да волиш живот кад си пријатна за друге људе, кад си чиста и уредна...

[...] Сада је (Ирина) желела да се повуче у тишину борова у Чамкорији, под небо засуто хладним звездама, и да без даха послушкује оно што ће тек доћи. Јер, шта год да се догоди, она је неповредива. Физичка рушевина старог света није је се тицала, а нови свет је није плашио. Имала је новац напољу, који нико није могао да дирне, а те ноћи била је уверена да се комунисти неће светити женама. Ипак, била је свесна да постоји нешто друго чему не може да умакне, нешто што застрашује више него одузимање богатства или освета гладних. А то је била њена унутрашња руина. Био је то пепео свега што је искусила до тада и од ужаса оне ноћи, ужаса који се изненада претворио у суморну апатију...

[...] То је била проста истина! [...] Реалистични, хладни и снажни Иринин ум није се плашио да то прихвати, па се одмах помирио без гнева или панике. У међувремену стотине размажених жена детињасто су

плакале и падале у несвест, јер су по њиховим теписима гацале блатњаве војничке чизме, или зато што су њихови пространи станови насељавани бескућницима. Нису могле да схвате да је то неумољиви ток живота, да се живот састоји од међузависних догађаја и да паразитска егзистенција једних неизбежно изазива бесни револт других...

Димов, стр. 564–569, 628, 667

Димитар Димов (1909–1966) чувени је бугарски прозни и драмски писац. По образовању је ветеринар и написао је преко четрдесет истраживачких радова. Његов најпознатији роман је *Дуван*, написан 1951. На захтев вођа бугарске Комунистичке партије, роман је преправљен и додато је још ликовна људи из покрета отпора. Упркос ванкњижевним референцама, *Дуван* је постао најомиљенија књига многих генерација Бугара. Наведени фрагменти приказују психолошки став двеју радикално различитих жена – партизанке Варваре и жене из горњег слоја Ирине, на крају Другог светског рата.

Како две жене замишљају непосредне промене свог живота? Какве резултате очекују? У чему су две жене сличне?

VI–11. Атмосфера у Колашинском затвору

Отвори се капија, помоли се јака стража. Уз плач ђеце и клетве жена, уз гласно опраштање с онима што остају – дуги ред повезаних у двоје прође кроз капију и поче да пуни камионе. Мукло су одзивљали кораци и покрети, мало су се и ријетко чуле ријечи из разговора, пригушени жагор надјачавало је хрптање машина све док из првог камиона непоче невјероватна женска пјесма:

душа плаче, срце цвили – збогом друже, збогом мили...

Куковић као опарен истрча кроз капију и поче да виче нешто што се није могло

разабрати или је свакако значило забрану. Као рањен медвјед замумла Јован Марковић да му помогне, а у прекидима се чуло како лаје Рајачевић и штекће Ристо Обрадовић. Женска пјесма се поколеба и угаси, али се тада из другог камиона чеше чврсти мушки гласови, неуједначени, тршави и плаховити:

Збогом, брда и долине,
збогом, крвав Колашине...

На пјесму као на пожар почеше да вичу са свих страна. Диге се урнебес, стражари опалише десетак метака над главама пјевача, а онда се чуше сулуди повици Куковића: 'Не пуцај, стоко! Не пуцај пасји сине!' – па граја умукну а пјесма као пла-

мен обухвати и заглаши све:
Ој Полимље, родно мјесто,
тебе ћу се сјећат често...

Сад су пјевали и мушкарци и жене и они што још нијесу стигли на камионе и читава колона за њима у дворишту. Пјевали су и они што не одлазе далеко, што овдје чекају као свој последњи час. Покушавао је да са њим пјева и начелник Анчић, избачен из једног а још не примљен у друго друштво, чврсто везан у последњем реду колоне, згужван, блијед, у исцрпљеним камашнама, без каишева које су затвореници подругљиво звали жамови', без знакова и грба на капи.

Лалић, стр.167–168

 Михаило Лалић (1914–1992) истакнути је црногорски књижевник. Његов тематски круг односио се на НОР у Црној Гори. Најзначајнија дела: Лелејска гора, Свадба, Ратна срећа, итд. Први је добитник Његошеве награде 1963. Добио је и НИН-ову награду 1973, као и награду „21. јул“, највише признање општине Беране.

VI-12. Кипарски Турчин Кемал Реџеп Сусузлу говори о својим затвореничким данима, које је провео са вођом кипарских Грка Глафкосом Клеридесом⁷⁶

Кад смо стигли, фебруара 1942, леђа на нашим кошуљама и колена на нашим панталонама била су обележена црвеним троуглом. Та је мера била предузета да би се олакшала идентификација сваког заробљеника који би хтео да побегне из логора. Црвени крст делио је дописнице тако да смо могли да обавестимо друге да смо још живи. Ко би веровао да је тако? Логор је био подељен у квартове ограђене бодљикавом жицом. У згради преко пута нас налазио се авијатичарски персонал. Били смо у добрим односима са њима упркос чињеници

да нас је раздвајала бодљикава жица. Пилот Глафкос Клеридес био је међу њима. Слао је поруку да жели да пређе на нашу страну и тражио је одећу како не би могли да га идентификују. Пробио се кроз бодљикаву жицу и прешао на нашу страну. Чим је стигао, почео је да ствара организацију која би могла да се позабави проблемима Кипрана. Одржани су избори и он је изабран за председника. Глафкос Клеридес био је одговоран за све Кипране, а ја сам био одговоран за болесне.

Улус Иркад, стр. 15–16

► Сл. 66. Сцена из албанског филма *Кад зора заруди*

Нохха, стр. 160–161

 Ово је сцена из филма *Кад зора заруди*, снимљеног 1971. у Тирани, на тему Другог светског рата. Она приказује сукоб партизана и немачких војника. Занимљиво је да су у готово свим филмовима из Другог светског рата немачке трупе бројније од партизана, али на крају су партизани победници у биткама. Ова фотографија то савршено приказује.

 Упореди ову слику са текстом VI-7.

⁷⁶ Обојица су послати из солунског логора за ратне заробљенике у Сталаг (немачки затвор за подофицире и војнике нижег ранга). Сусузлу је описао своје искуство из Сталага 1993. године у новинама *Yeni Democrat*.

? Општа питања за поглавље VI

Направи интервју са бабом или дедом – запиши њихова сећања на рат. Анализирај слике: шта оне показују? Интерпретирај слике и напиши кратак есеј. Да ли је иједан аутор описао срећан тренутак у свом животу током рата?

Табела 5. Национални празници везани за Други светски рат

<i>Земља</i>	<i>Датум</i>	<i>Празник</i>	<i>Опис</i>
Албанија	29. новембар	Дан ослобођења	Ослобођење од Немаца 1944. године.
Босна и Херцеговина	25. новембар	Национални дан	Прва седница ЗАВНО-БИХ-а (партизанска скупштина, 1943)
Бугарска	–	–	–
Хрватска	22. јун	Дан антифашистичке борбе	Почетак устанка (1941)
Заједница кипарских Грка	28. октобар	Dan Ochi („Не“ дан)	Грчко одбијање италијанског ултиматума (1940)
БЈР Македонија	11. октобар	Дан устанка	Почетак устанка (1941)
Грчка	28. октобар	Ochi dan („Не“ дан)	Грчко одбијање италијанског ултиматума (1940)
Румунија	–	–	–
Словенија	27. април	Дан отпора	Формирање Освободилне фронте (1941)
Србија	9. мај	Дан победе	Дан капитулације Трећег Рајха
Црна Гора	13. јул	Дан државности	Почетак устанка (1941)
Турска	–	–	–

